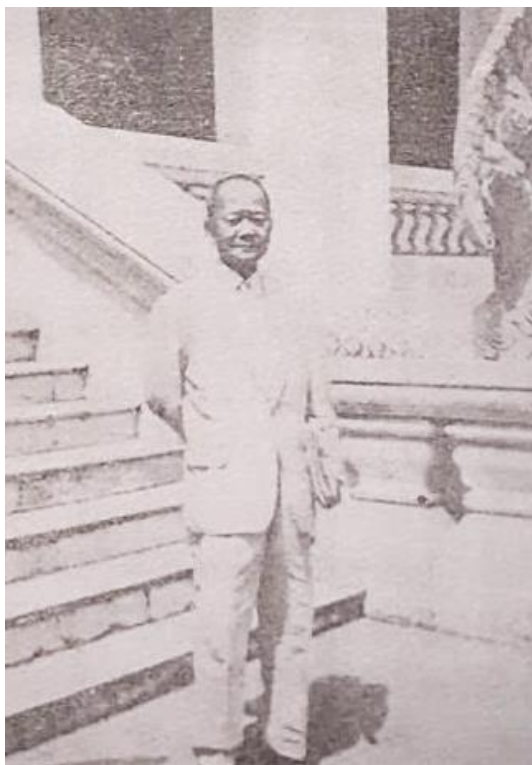

แนะนำครูภาษาไทย พระยาอนุমানราชธน (เสฐียรโกเศศ)

เมื่อเอ่ยถึงนาม “เสฐียรโกเศศ” น้อยคนนักที่จะไม่รู้จักว่าท่านเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตของไทยที่มีชื่อเสียงอย่างยิ่งทางด้านภาษาและวัฒนธรรมไทย บางคนอาจจะคุ้นเคยกับนามปากกา “เสฐียรโกเศศ” บางคนอาจจะคุ้นเคยกับราชทินนาม “พระยาอนุমানราชธน” ส่วนศิษย์ของท่านเรียกท่านว่า “อาจารย์เจ้าคุณ”

พระยาอนุমানราชธน เป็นบุตรของนายหลี่หรือมะลิ และนางเฮียะ ซึ่งเป็นไทยเชื้อจีน ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๖^{๑๔} ค่ำ ปีมะแมศักราช ๑๒๕๐ เวลา ๗ นาฬิกาตรง ถิ่นบ้นตามสุริยคติตรงกับวันศุกร์ที่ ๑๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๓๑ ที่อำเภอยานนาวา จังหวัดพระนคร ท่านมีชื่อเดิมเป็นภาษาจีนว่า หลี่กวางหยง หลี่ เป็นชื่อแซ่ กวางหยง เป็นชื่อตัว กวาง แปลว่า ความสว่างหรือรุ่งเรือง หยง แปลว่า ยั่งยืน มั่นคง ต่อมาท่านได้ใช้ชื่อเป็นไทยว่า ยง และเมื่อเข้ารับราชการก็ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “เสฐียรโกเศศ” ต่อมาได้ใช้ตามราชทินนามเป็น “อนุমানราชธน”

ในวัยเยาว์ท่านได้ไ้เป็ตามความนิยมสมัยนั้น ต่อมาเมื่อเกิดวิวาทกับเด็กในวัยเดียวกันและถูกจับเป็ยได้ ท่านจึงกลับมาตัดหางเป็ยทิ้ง เมื่ออายุได้ประมาณ ๘-๙ ขวบ มารดาได้พาไปฝากโรงเรียนรัฐบาลคือโรงเรียนบ้านพระยานานาประมาณ ๒ ปีเศษ จึงย้ายมาเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๔

ขณะที่เป็นเด็กท่านได้สนใจการมหรสพต่าง ๆ เล่นลิเกและจ๊ว และได้รับจ้างอ่านหนังสือประโลมโลกซึ่งมีเรื่องเทวดา ยักษ์ มาร เรื่องเวทย์มนต์คาถา เรื่อง สำแดงอิทธิฤทธิ์ เช่น เรื่อง **ลักษณะวงศ์ โคบุตร สามฤดู โภมินทร์ โมงป่า กายเพชร**

การที่ท่านมีนิสัยรักการอ่านนี้เป็นเพราะการรับจ้างอ่านหนังสือส่วนหนึ่งและเป็นเพราะบิดาของท่านเป็นนักสะสมหนังสืออีกส่วนหนึ่ง เมื่อท่านอ่านบ่อย ๆ ก็เกิดสนุก หนังสือที่อ่านก็มีทั้งกลอนประโลมโลก นิราศ เพลงยาว กลอนสวด เทพนิยาย เทวนิยาย และพงศาวดารจีน จะเห็นได้ว่าอุปนิสัยรักการอ่านหนังสือหลายประเภททำให้ท่านมีความรู้กว้างขวางและมีประโยชน์ต่องานเขียนของท่านในชั้นหลังดังที่กล่าวไว้ว่า

“หนังสือพงศาวดารจีนตามทีเล่ามานี้มีอิทธิพลแก่การเขียนหนังสือของข้าพเจ้าไม่น้อย โดยตนเองไม่รู้สีกตัวและเป็นบันไดขั้นแรกซึ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้เรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมจีนได้ดีขึ้น เป็นผลสะท้อนให้ข้าพเจ้าเข้าใจวัฒนธรรมของตนเองคือวัฒนธรรมไทย”

เมื่อท่านมีอายุได้ ๑๗ ปี ได้ลาออกจากโรงเรียนอัสสัมชัญ แล้วไปทำงานอยู่ที่โอสถศาลารัฐบาล โดยช่วยผสมยาและดูวิธีผสมยาอยู่ประมาณ ๒-๓ เดือน จึงลาออกไปทำงานที่โรงแรมโอเรียนเต็ลแต่ทำได้ไม่ถึงปีก็ลาออก

วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ไปรับราชการที่กรมศุลกากร

วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนอนุমানราชชน มียศเป็นรองอำมาตย์โท

พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอนุমানราชชน

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ออกจากราชการในกรมศุลกากรนับเวลาที่ท่านเริ่มทำงานในกรมนี้ตั้งแต่เป็นเสมียนจนเป็นผู้ช่วยอธิบดีนานถึง ๒๖ ปีเศษ

ต่อมาหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งรับราชการเป็นอธิบดีคนแรกของกรมศิลปากรได้ชักชวนให้ท่านไปทำงานที่กรมศิลปากรในตำแหน่งหัวหน้ากองศิลปวิทยา ท่านก็ไปทำงานที่กรมศิลปากรนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ จนเกษียณในตำแหน่งอธิบดี

พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านได้รับเชิญจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยให้มาสอนวิชาประวัติศาสตร์แก่นิสิตชั้นอักษรศาสตร์ปีที่ ๓ และ ๔ ที่เลือกเรียนภาษาไทย ท่านได้ช่วยสอนวิชาประวัติศาสตร์และวรรณคดีเปรียบเทียบในคณะอักษรศาสตร์ในฐานะอาจารย์พิเศษและศาสตราจารย์พิเศษตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นต้นมาจนถึงแก่อนิจกรรม รวมเวลาได้ ๓๕ ปี

ระยะเวลาที่ “อาจารย์เจ้าคุณ” ได้รับเชิญมาสอนวิชานิรุกติศาสตร์ให้แก่บัณฑิตคณะอักษรศาสตร์ สมัยนั้นมีอาจารย์ผู้สอนวิชาภาษาไทยและวิชาที่เกี่ยวข้องกัน ๕ คนคือ พระวรเวทย์พิสิฐ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยอดเยี่ยมทางวรรณคดีไทย พระยาอุปกิตศิลปสาร ซึ่งสอนธรรมวิภาค หลักภาษาไทย ภาษาเขมร และ สันสกฤตโดยเฉพาะเรื่องลักษณะและส่วนที่เกี่ยวข้องกับภาษาไทย รวมทั้งสอนร้อยกรองด้วย พระสาร ประเสริฐ หรือ “นาคะประทีป” สอนภาษาบาลีในฐานะเป็นภาษาและเป็นแหล่งคำยืมของภาษาไทย หม่อม เจ้าวรรณไวทยากรวรรณ (ปัจจุบันคือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปกพงศ์ประพันธ์) ทรงสอนวิชา เรียงความ ทรงเป็นยอดในความละเอียดประณีตในการสรรคำและบัญญัติศัพท์ ส่วนพระยาอนุমানราชชน สอนวิชานิรุกติศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาใหม่ที่อาจกล่าวได้ว่ามีสอนในประเทศไทยเป็นครั้งแรกในตอนนั้น

การสอนของท่านนั้นนับได้ว่ามีวิธีการสอนที่ดีและน่าสนใจดังที่ศาสตราจารย์หม่อมหลวง จิรายุ นพวงศ์ ศิษย์ของท่านคนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

“เมื่ออาจารย์เจ้าคุณเริ่มมาสอนนั้น มีสิ่งที่ประทับใจข้าพเจ้ามากอยู่สอง ประการ ประการแรกคือคำอารัมภบทของท่านที่กล่าวออกตัว ถ่อมตน ในความรู้วิชาที่ท่านรับเชิญมาสอน ประการที่สองคือบทปาฐกถาของท่านเองซึ่ง กล่าวถึงสิ่งที่นิสิตสมัยนั้นไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนเลยหรือที่เคยได้ยินมาบ้าง ก็ไม่เคยนึกในแง่ที่ท่านแสดง จึงเป็นปาฐกถาที่น่าฟังและกระตุ้นความคิด อาจารย์เจ้าคุณท่านสอนเป็นปาฐกถาจริง ๆ...มิใช่เป็นการสอนแบบบอกคำ บอกให้จด”

และรองศาสตราจารย์ ดร. วิจิตร ณ ภาณุพงศ์ ศิษย์ของท่านอีกคนหนึ่งได้กล่าวว่า

“ท่านได้พยายามอธิบายเรื่องภาษาไทยได้อย่างมีหลักเกณฑ์ เป็นการอธิบาย ชนิดที่ได้ผ่านการไตร่ตรองมาแล้วเป็นอย่างดี และทั้งเป็นการอธิบายแนว แปลกใหม่ นับว่าท่านมีความสามารถจริง ๆ ในการที่จะนำความรู้จาก ตำรับตำราต่าง ๆ ของชาวตะวันตกมาใช้กับภาษาไทยและใช้ได้ อย่างเหมาะสมทีเดียว...นับได้ว่าท่านมีความรู้ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ”

นอกจากวิชานิรุกติศาสตร์ซึ่งท่านมีความเชี่ยวชาญแล้ว ท่านยังรับสอนวิชาอื่นอีก คือ วรรณคดี เปรียบเทียบ มานุษยวิทยาวัฒนธรรม และวัฒนธรรมไทย แม้แต่เรื่องการค้นคว้าวิจัยเรื่องภาษาถิ่นของไทย ท่านก็สนับสนุนให้ลูกศิษย์ค้นคว้าศึกษาและบันทึกคำที่ใช้ในท้องถิ่นเอาไว้ ก่อนที่ถ้อยคำเหล่านั้นจะสูญหายไป

นอกจากงานที่ท่านทำเป็นประจำที่กรมศิลปากรและสอนหนังสือตามสถาบันต่าง ๆ แล้ว ท่านยังรับ เป็นกรรมการต่าง ๆ อีกเช่น คณะบรรณาธิการจัดทำสารานุกรมไทย คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทาง ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ฯลฯ ท่านมีส่วนสำคัญที่สุดในการสร้างพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เคยเป็นที่ปรึกษาประจำสำนักนายกรัฐมนตรี นายกสุมาคมภาษา และหนังสือแห่งประเทศไทย นายกสยามสมาคม ฯลฯ

“อาจารย์เจ้าคุณ” เป็นผู้ที่ชอบค้นคว้าหาความรู้ใหม่ ๆ และติดตามข่าวคราวปัจจุบันอยู่เสมอ ท่านจึง มีความรู้ทันสมัยและคุยกันได้ดีกับบุคคลทุกวัย ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิเยี่ยมผู้หนึ่ง ในด้านอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะทางภาษาไทยและยังรอบรู้วิชาอื่น ๆ เป็นอย่างดีเช่น ภาษาศาสตร์ ปรัชญา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา มานุษยวิทยา สังคมวิทยา แม้ว่าท่านจะไม่เคยไปศึกษาต่อในประเทศใด ๆ ที่ใช้ ภาษาอังกฤษเป็นภาษากลางก็ตาม แต่ท่านก็สามารถศึกษาและฝึกฝนตนเองในภาษานี้จนมีความรู้ลึกซึ้ง สามารถพูดและเขียนได้ดี เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวมานี้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในการประชุมครั้งที่ ๑๒๙

เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๙๐ จึงลงมติมอบปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่ท่าน ดังปรากฏใน รายงานการประชุมต่อไปนี้

“พระยาอนุমানราชชน (ยง อนุมานราชชน) อธิบดีกรมศิลปากรเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางคันทวีภาษาไทยโบราณ ใฝ่ใจในการสืบสาวที่มาของคำที่เป็นศัพท์ใช้ในภาษาไทยโดยมีหลักความรู้ในด้านภาษาไทยต่าง ๆ หลายภาษามีภาษาไทยใหญ่ ไทยจีน เป็นต้น ทั้งมีความรู้เปรียบเทียบกับลักษณะรูปคำ เสียงคำ ความหมายของคำ ว่าภาษาอะไร เหล่านี้เป็นสิ่งซึ่งพระยาอนุมานราชชนปฏิบัติอยู่เป็นนิตย จนกระทั่งได้ชื่อว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านนี้ โดยเหตุนี้ พระยาอนุมานราชชนเป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิสูงในทางวิชาการ จึงได้เป็นกรรมการต่าง ๆ เช่น กรรมการชำระปะทานุกรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้รับแต่งตั้งจากราชการเป็นราชบัณฑิต แล้วภายหลังได้เลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นประธานทางสาขา (วิชาการวรรณศิลป์) และเป็นอุปนายกของราชบัณฑิตยสถานด้วย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดให้มีการศึกษาชั้นปริญญาอักษรศาสตร์ขึ้น พระยาอนุมานราชชนเป็นผู้ชำนาญในวิชานี้ คณะอักษรศาสตร์จึงได้เชิญมาเป็นอาจารย์สอนวิชานิรุกติศาสตร์ ชั้นปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิต และอักษรศาสตรมหาบัณฑิต และได้รับผลดีตลอดมาจนบัดนี้

คุณวุฒิและการทำงานที่พระยาอนุมานราชชนได้ปฏิบัติปรากฏดังกล่าวนี้ สภามหาวิทยาลัยจึงได้ลงมติให้ประสาทปริญญากิตติมศักดิ์ชั้นอักษรศาสตรดุษฎีแก่ท่าน”

ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน ได้รับปริญญากิตติมศักดิ์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นลำดับที่ ๘ นับตั้งแต่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ทูลเกล้าฯ ถวายบัณฑิตพิเศษแด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ท่านได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์พิเศษ นับเป็นศาสตราจารย์พิเศษคนที่สองของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระยาอนุมานราชชนได้รับเหรียญตราต่าง ๆ อีกมาก แต่ที่ท่านพอใจมากที่สุดคือดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา รัตนาภรณ์ และเหรียญบรมราชาภิเษกรัชกาลปัจจุบัน (ทอง)

“พระยาอนุมานราชชน” เป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิ เป็นปราชญ์ของเมืองไทย เป็นอาจารย์ที่รักของศิษย์ และเป็นอะไร ๆ อีกหลายอย่าง รวมทั้งเป็นนักประพันธ์ ท่านมีผลงานมากทั้งทางด้านสารคดี เรื่องแปล เรื่องสั้น และนิยายต่าง ๆ โดยมี นามปากกาต่าง ๆ คือ

คารม พ.ศ. ... (ใช้นามปากกานี้เมื่อทำงานร่วมกับนาคะประทีปในสมัยแรก ๆ) เช่น คารม พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นต้น

เสฐียรโกเศศ

พระยาอนุมานราชชน

นามานลักษณ์

ส.ก.

เรื่องต่าง ๆ ที่ท่านประพันธ์ขึ้นมีทั้งที่ประพันธ์คนเดียวและประพันธ์ร่วมกับพระสารประเสริฐ (นาคะประทีป)

“พระยาอนุমানราชชน” เป็นประจักษ์ดวงประทีปแห่งสยาม คุณค่าและความสามารถของท่าน
สุดจะพรรณนาได้หมดสิ้น จึงเป็นที่น่าเสียดายที่ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๑๒ นับได้ว่า
เมืองไทยได้สูญเสียนักปราชญ์อันประเสริฐอย่างยิ่งไปแล้ว แต่ท่านก็ทิ้งผลงานอันทรงคุณค่าเกี่ยวกับภาษา
ประเพณี และวัฒนธรรมของไทยไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ใช้ศึกษามาจนปัจจุบันนี้

แนะนำครูภาษาไทย พระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ). (๒๕๒๘). *ภาษาและวรรณคดีไทย*, ๒(๑), ๑๑๙-๑๒๕.

บทความนี้เรียบเรียงจาก

สัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ - จัดพิมพ์โดยมูลนิธิเสฐียรโกเศศ

อัตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน - เสฐียรโกเศศ

พระยาอนุমানราชชนตามทัศนะของคนรู้จัก - สังคมศาสตร์ฉบับพิเศษ

ชีวิตและงานของเสฐียรโกเศศ - ประพันธ์ ศรีณรงค์

บรรณานุกรม
พระยาอนูমানราชชน (เสฐียรโกเศศ)

งานที่ประพันธ์คนเดียว

สารคดี

- พระยาอนูมานราชชน. (2498). *เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม*. [ม.ป.ท.]: สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- พระยาอนูมานราชชน. (2499). *นิรุกติศาสตร์*. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- พระยาอนูมานราชชน. (2498). *เรื่องของชาติไทย*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสารการพิมพ์.
- พระยาอนูมานราชชน. (2531). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เสฐียรโกเศศ. (2546). *การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เสฐียรโกเศศ. (2484). *กินหมากในแง่อักษรศาสตร์*. พระนครฯ: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- เสฐียรโกเศศ. (2509). “กินเหล้าอย่างชาวจีน” *เรื่องผีสาว เทวดา¹*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด นนทชัย.
- เสฐียรโกเศศ. (2506). *ขวัญและประเพณีการทำขวัญ*. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *ค่าของวรรณคดี*. พระนคร: คลังวิทยา.
- เสฐียรโกเศศ. (2498). *ชาติก่อนชาติหน้า*. พระนคร: โรงพิมพ์ รสพ.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *ชาติ-ศาสนา-วัฒนธรรม*. นครหลวงฯ: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ. (2493). *ชีวิตของชาวดัด*. พระนคร: โรงพิมพ์บริษัทสมเกียรติ.
- เสฐียรโกเศศ. (2512). *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. พระนคร: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ. (2531). *ชีวิตชาวนา*. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *ไทย-จีน²*. นครหลวงฯ: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ. (2551). *ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เสฐียรโกเศศ. (2546). *ประเพณีเบ็ดเตล็ด*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เสฐียรโกเศศ. (2506). *ประเพณีเนื่องในเทศกาล*. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *ประวัติตำนานประเทศ*. พระนคร: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ. (2539). *ปลูกเรือน*. กรุงเทพฯ: ศยาม.

¹ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนประธานภาชี (หริท จาปมาน) บ.ม. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 19 พฤษภาคม 2509

² รวมข้อเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมจีน ได้แก่ กำเนิดขงจู้ -- พิธีเซ่นขวัญญาติผู้ใหญ่ -- พุทธประวัติจากคัมภีร์จีน -- กวนอิม พระโพธิสัตว์แห่งการุณย์

- เสฐียรโกเศศ. (2505). *พงศาวดารธรรมชาติของสัตว์*. พระนคร: เกษมบรรณกิจ.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *เมืองสวรรค์และมีสาางเทวดา*. พระนคร: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ. (2547). *รสวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เสฐียรโกเศศ. (2482). *เรื่องแหลมอินโดจีนโบราณ บท 1 และ 2*. พระนคร: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ. (2504). *เรื่องอัศจรรย์ของโลก*. พระนคร: เกษมบรรณกิจ.
- เสฐียรโกเศศ. (2497). *เล่าเรื่องในไตรภูมิ*. พระนคร: โรงพิมพ์อุดม.
- เสฐียรโกเศศ. (2504). *วรรณคดีที่น่ารู้*. พระนคร: รวมสาส์น.
- เสฐียรโกเศศ. (2524). *วัฒนธรรมเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เสฐียรโกเศศ. (2503). *วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย*. พระนคร: ก้าวหน้า.
- เสฐียรโกเศศ. (2496). *วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม*. [ม.ป.ท.]: โรงพิมพ์ไทยบริการ.
- เสฐียรโกเศศ. (2503). *อารยธรรมยุคดึกดำบรรพ์*. พระนคร: รวมสาส์น.
- เสฐียรโกเศศ. (2550). *อุปกรณ์รามเกียรติ์*. กรุงเทพฯ: ศยาม.

บทความในวารสาร

- เสฐียรโกเศศ. (2492). เรื่องชั้นที่. *ศิลปากร*. 2,5 (กุมภาพันธ์ 2492), 66-69.
- เสฐียรโกเศศ. (2492). วิจารณ์ความหมายของคำ. *ศิลปากร*. 3,3 (สิงหาคม 2493), 70-79.

นิทาน-นิยาย

- เสฐียรโกเศศ. (2512). *ทำววิศวามิตร*. พระนคร: เกษมบรรณกิจ.
- เสฐียรโกเศศ. (2532). *อำนาจแห่งความพยายาม*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

หนังสือแปล

- ปี. แอล บรอดตัน. (2495). *กวนอิม: พระโพธิสัตว์แห่งการุญ* [The vision of Kwannon Sama] (เสฐียรโกเศศ, ผู้แปล). พระนคร: อุดม.
- _____. (2514). *เผชิญหน้ากับพระเจ้านโปเลียน³* (เสฐียรโกเศศ, ผู้แปลและเรียบเรียง). พระนคร: คลังวิทยา.
- พลูตาต. (2465). *คนมีประโยชน์* [Plutarch's lives of the noble Grecians and Romans] (เสฐียรโกเศศ, ผู้แปลและเรียบเรียง). พระนคร: โรงพิมพ์ไท.
- วิลกี คอลลินส์. (2533). *ไปแลนดร์ราชย์* [Under the shadow of the Czar] (เสฐียรโกเศศ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ100 ปี พระยาอนุนามานราชชน.
- วิลเลียม เลอเกอ. (2552). *โซไรดา นางพญาทะเลทราย* [Zoraida : the romance of the Harem and the great Sahara] (เสฐียรโกเศศ, ผู้แปลและเรียบเรียง). กรุงเทพฯ: ศยาม.

³ แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ

งานที่ประพันธ์ที่ร่วมกับพระสารประเสริฐ

- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2507). *กถาสวัสดิสาคร*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2524). *กามนิต*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2516). *คำแก้ว*. กรุงเทพฯ: แผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2474). *จับโป๊ยล่อหั้น*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2515). *ทศมนตรี*. พระนคร: คลังวิทยา.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2482). *เทพนิยายสงเคราะห์ เรื่องเมขลา-รามสูร และพระคเณศ*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2533). *นานานิติ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2515). *นิยายเบงคลี*. พระนคร: คลังวิทยา.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2515). *นิยายเอกของปาวา*. พระนคร: คลังวิทยา.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2504). *บทฝึกนิลย์*. พระนคร: ก้าวหน้า.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2516). *ประชุมเรื่องพระรามและแง่คิดจากรรรณคดี*. พระนคร: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2476). *พระรามมละยู: นับเป็นประชุมเรื่องพระราม ภาค 2*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2521). *พันหนึ่งทิวา*. พระนคร: คลังวิทยา.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2561). *ฟอลคอน: การเผชิญภัยของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2484). *เรื่องเบ็ดเตล็ด*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2546). *เรื่องพระโพธิสัตว์*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2473). *ลัทธิของเพื่อน*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2516). *ลัทธิศาสนา*. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2536). *โลกนิติไตรพากย์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2517). *ทีโตปเทศ*. พระนคร: คลังวิทยา.
- เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. (2514). *อาหารบราตรี*. พระนคร: คลังวิทยา.